

Психологические науки

УДК 159.99+930

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ БОЛГАРСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ

Н.Ц. Живков

Хозяйственная Академия им. Димитра Ценова (Республика Болгария,
г. Свищов)

М.Н. Живкова

Великотърновский университет имени Святых Кирилла и Мефодия
(Республика Болгария, г. Велико Търново)

Аннотация. В статье с позиции исторической психологии проведен анализ воздействия общественного мнения на формирование болгарского национального самосознания эпохи Возрождения. Рассмотрено влияние общественных (дома культуры, школы, организации женщин и школьников) и духовных (болгарская православная церковь) организаций на развитие национально-значимых нравственных ценностей и социокультурных представлений личности. Благодаря их активной роли в жизнедеятельности людей национальное самосознание и дух сыграли решающую роль на пути к обретению независимости болгарской Отчизны.

Ключевые слова: историческая психология, общественное мнение, национальное самосознание, болгарская культура XIX в., индивидуализм – коллективизм, мотивация личности, духовные потребности, дом культуры, православный храм, попечительства школ и домов культуры, женские организации, организации школьников

UDC 159.99+930

THE ROLE OF PUBLIC OPINION IN THE FORMATION OF BULGARIAN NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS DURING THE RENAISSANCE

N.Z. Jivkov

Dimitar A. Tsenov Academy of Economics (Republic of Bulgaria, Svishtov)

M.N. Jivkova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo (Republic of Bulgaria,
Veliko Turnovo)

Abstract. In this article, from the perspective of historical psychology, an analysis is made of the impact of public opinion on the formation of the Bulgarian national identity of the Renaissance. The influence of public (home of cultures, schools, organizations of women and schoolchildren) and spiritual (Bulgarian Orthodox churches) organizations on the development of nationally significant moral values and sociocultural representations of the individual is considered. Thanks to their active role in the life of people, national identity and spirit played a decisive role on the path to gaining independence of the Bulgarian Fatherland.

Keywords: historical psychology, public opinion, national consciousness, Bulgarian culture in the nineteenth century, individualism – collectivism, personality's motivation, spiritual needs, cultural houses, orthodox churches, school and cultural house's guardianships, ladies' and students' associations

УДК 159.99+930

РОЛЯТА НА ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО САМОСЪЗНАНИЕ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Н.Ц. Живков

Стопанска Академия «Димитър Ценов» (Република България, гр. Свищов)

М.Н. Живкова

Великотърновски университет «Св. Св. Кирил и Методий»
(Република България, гр. Велико Търново)

Анотация. В настоящата статия от позицията на историческата психология е осъществен анализ на въздействието на общественото мнение върху формирането на българското национално самосъзнание от епохата на Възраждането. Разгледано е влиянието на обществените (читалища, училища, сдружения на жените и учениците) и духовните (българската православна църква) организации за развитието на национално значими нравствени ценности и социокултурни представи на личността. Благодарение на тяхната активна роля в живота на хората, националното самосъзнание и дух изиграха решаваща роля по пътя към постигането на независимостта на българското Отечество.

Ключови думи: историческа психология, обществено мнение, национално самосъзнание, българската култура през XIX в., индивидуализъм – колективизъм, личностна мотивация, духовни потребности, читалище, православен храм, училищни и читалищни настоятелства, сдружения на жените, сдружения на учениците

През епохата на Възраждането българите излизат от традиционните структури на живот - задругарските общности. Включват се в нови форми на колективност – индивидуалното семейство, патриархалната общност на селото, еснафа в града. Появяват се нови социални групи. В градовете това са занаятчиите, търговците, собственици на манифактури, а в селата различните категории земевладелци, градинари, скотовъдци и др. Общото за всички е, че стават господари на своя живот и собственици на плодовете на труда си [11; 15]. В голяма част от тях се формира предприемачески дух и инициативност, съзнание за необходимостта от договорно обвързване при изграждане на нови форми на стопанска дейност. Убедителен пример в това отношение са занаятчиите. Те са първите, сред които се формират демократични правила за общуване, получили писмен израз чрез уставите на еснафските им сдружения [13].

За упражняване на своя занаят българите се нуждаят от нов тип училища, които да им дават не само знания, но и умения за труд. Включването им в новите културно-образователни форми на сдружаване като училищни, читалищни и църковни настоятелства, женски и ученически сдружения поражда необходимостта от морални норми, които да зачитат тяхната индивидуалност.

Всичко това те получават чрез създадените с общи усилия новобългарски училища, читалища и извоюваната самостоятелност на православната църква. С тази теоретична разработка си поставяме за цел да изследваме как въз основа на промените в материалния и културен живот, общественото мнение, със своите средства и внушения, приобщава българина към новите форми на колективност. Съхранява неговия индивидуализъм и формира самосъзнание да бъде полезен не само за себе си, но и за общностите, в това число и националната, чрез които осмисля своя живот.

Новобългарското училище през Възраждането

Създаването на новобългарски училища, в които младите хора придобиват грамотност и полезни знания за живота, става с подкрепата на родолюбиви българи – занаятчи и търговци. Те първи се убеждават, че който е по-просветен и осведомен, ще развие с успех занаята си и ще

е по-заможен. Участието в делата на училищата осъществяват чрез включването си в управлението на църковните общини и доброволните сдружения.

Стремежът на българина към знания намира израз в откриването на много училища. За периода от 1835 г., когато отваря врати първото народно българско училище в Габрово, до 1863 г. са създадени 670 училища. Това постижение е показателно за отношението на всички слоеве от възрожденското общество към образованието.

Успешното изпълнение на образователната мисия на училищата е свързана с решаването на редица проблеми от финансово естество (построяване на сгради, издръжка на учители, обезпечаване обучението на децата с учебници и помагала, подпомагане на бедните ученици), от методически характер (намиране на добри учители, изработване на правилници за учебната дейност, контролиране дейността на учители и ученици) и др. Българското училище се справя с тях, защото има подкрепата на църковните общини и населението чрез еснафите, училищните и читалищните настоятелства, женските и ученическите дружества, църквите и манастирите.

Църковните общини в градовете са разполагали с повече финансови средства и затова играят водеща роля в подпомагането на училищата. За целта в някои общини се взема решение еснафите да внасят повече пари в общинската каса, а също и да увеличат частта от приходите на църквите за образованието.

След църковните общини най-заинтересовани от укрепването на училищата са били занаятчиите и търговците, тъй като са се нуждаели от грамотни помощници. От името на своите еснафи, а и индивидуално те са им дарявали крупни суми.

Училищните настоятелства като най-ангажирани с училищата набират финансови средства, и то не само от доброволни годишни вноски на членовете си, но и от наемите от училищни имоти, даване пари под лихва на частни лица и еснафски сдружения, облагане на населението в полза на училището и други. «Средствата, които събират настоятелствата служат за образуване на училищен фонд, с който те разполагат и използват за посрещане на училищните разходи» [1, с.

470].

Читалищните настоятелства, както и сдруженията на жените, по своя инициатива също набират финансови средства за издръжка на училищата. В тях са включени встъпителни и годишно вноски на членовете им, от дарения, завещания, помощи и други.

През Възраждането издръжката на училищата се превръща в общонародно дело, с участието на всички социални групи, които са заинтересовани да има български училища. Това предопределя както демократичното им устройство, така и свободния и безплатен достъп до образование на всички български деца. В редките случаи, когато се заплаща училищна такса, тя е съобразявана с имотното състояние на техните родители

Решаването на редица проблеми, свързани с организацията на учебната дейност в училищата, а именно – намиране на учители, материално обезпечаване на учебния процес, привличане на ученици в училищата, изработване на училищни правилници и контрол над тяхното изпълнение се осъществява основно от църковните общини с подкрепата на училищните и читалищните настоятелства.

Поради материални затруднения, някои родители предпочитат да дават образование само на момчетата си, но не и на момичетата. Организациите на жените са тези, които работят за привличане и на бедните момичета към образование. Според финансовите си възможности, те издържат изцяло или частично обучението им. Например свищовското сдружение на жените изцяло е издържало две ученички, а габровското заплаща не само обучението, но и престоя на две ученички в местния пансион.

Организациите на жените се стремят не само да привличат девойки в училище за получаване на първоначално, но и на по-високо образование. Те се борят за откриване на класни девически училища. Осъществяват подбор и изпращат на свои разноски момичета да учат в други градове (където има по-висока степен училища) или в чужбина [3].

Наред със сдруженията на жените и училищните настоятелства активно подпомагат по-бедните ученици, като им осигуряват безплатно учебници и учебни пособия. По своя инициатива те също изпращат

ученолюбиви младежи да се учат в по-известни български училища или в чужбина.

Благотворителна дейност развиват и ученическите дружества, със събрани средства от членски внос и дарения, те подпомагат победните си съученици.

Осигуряването на децата с учебници и помагала е подпомагано от църковни общини и училищни настоятелства. За да се предостави достъп на всички ученици до учебна и друга литература те организират създаването на библиотеки.

Наред с редовните, се създават и неделни училища. През 1869 г. в Плевен се открива първото неделно училище по българските земи. Инициативата е на училищното настоятелство. «Според приетият устав целта е да огромява чираци, калфи, майстори и търговци, които не са имали възможност да посещават училище. То се издържа с доброволните пожертвования на всички плевенчани» [5, с. 173].

Неделни училища създават и сдруженията на жените. Те са в Търново, Карлово, Копривщица, Стара Загора и Сливен. Търновското, например е отворено през 1870 г. Посещават го по-възрастни жени и бедни момичета, които не са имали възможност да се учат в редовните училища [3]. Контролът над дейността на училищата се осъществява от църковните общини със съдействието на училищните настоятелства, а над девическите училища, в някои райони, той се упражнява от сдруженията на жените.

Развитието на светското образование в българските градове и села е съпътствано с трудности от финансово, кадрово, методическо естество. За решаването им работят общините, настоятелствата и сдруженията. Образователното дело, обаче среща бариери от страна, както на османската власт, така и от Цариградската патриаршия. Те се страхуват от българското училище.

Например в Пловдив, новобългарското училище се създава в резултат на успешната борба на българските първенци с гръцкия митрополит, а развитието на образователното дело в Бургас през 60-те години на XIX век среща пречки от страна на гърчеещи се българи. Въпреки трудностите в 1869 г. в града училище се открива [3].

Османската власт също не гледа с добро око на просветното дело, което се разгръща в българските градове и села. При едно свое посещение в Свищов, във връзка със спор между българи и турци за изобразения орел над входните двери на църквата «Св. св. Кирил и Методий», Мидхад паша, пред турските и българските първенци заявява, че «не църквите ще докарат зло на турската империя, а училищата» [4, с. 152-153]. Той излиза с идеята за обединяване на българските с турските училища. През 1866 г. прави опит за създаване на българо-турско училище в Търново, но общината отхвърля тази идея. Тя не среща подкрепа, както в Свищов, така и в много други български градове, защото е израз на османизиране на българското просветно дело и училище, за отнемане на неговата самостоятелност. Масовото недоволство на българския народ се оглавява от църковните общини и така те провалят правителствения проект.

Във връзка с поведението на българските чорбаджии при решаването на училищните проблеми има още един проблем, съпътстващ не лекия път на развитие на българското училище. Това са отношенията между чорбаджиите, от една страна, и занаятчиите и по-дребните търговци, от друга. Политиката на чорбаджиите от 30-те до 60-те години на XIX в. в училищните настоятелствата е съпътствана от по-авторитарни методи на управление. Имало е случаи, когато в настоятелства по тяхна инициатива не са правени отчетите на финансовите средства за училищата, отстранявани са по-добрите учители или дори са закривани неугодни за тях училища. През 60-те и 70-те години занаятчиите и по-дребните търговци вземат инициативата и овладяват ръководствата на настоятелствата. Те се придържат към демократичните начала на управление, затвърдени с вишегласие в уставите на настоятелствата и училищните правилници.

През втората половина на 60-те години на XIX в., се обособяват двете крила на формирация се български политически живот – на «старите» и «младите». Борбите между тях по въпроса за образованието са за неговия характер и насоки на развитие, за неговата роля в националния политически живот. Те рефлектират в управленската дейност на църковните общини и настоятелствата.

Въпреки трудностите и проблемите, които съпътстват развитието на българските училища от килийни до светски и европейски по дух, през епохата на Възраждането, в навечерието на Освобождението в българските земи те вече наброяват 2000. Това е подвиг за българския народ, защото постигнатото е резултат от самоинициативата и спомоществованията на занаятчии, търговци, заможни и обикновени хора.

Постигнатото има не само цифрово изражение. Най-съществените резултати от усилията на българския народ са утвърждаването на новобългарските училища като демократични институти за светска образованост и съдействието, което оказват за сближаването между отделните краища на страната, за изграждане на чувство за национална солидарност и идентичност между българите от Мизия и Тракия, от Добруджа и Македония.

Училището, чрез изучаваните предмети, дава не само умения за участие в различните сфери от стопанския живот, но и подготвя поколения млади хора със самосъзнание, че са българи, които се вълнуват от местните и общобългарските проблеми. Придобитите знания и формираните чрез тях убеждения са капитала, върху който изграждат своя личен и публичен престиж и се включват в живота на националната общност.

Училището развива ценностната култура на българина и по този начин облагородява духовния му мир. Той вече чете български вестници и списания, участва в светски беседи и слуша църковните проповеди на български език. Така по-смело се разделя с традициите и възприема като свое убеждение демократичните принципи, мотивиращи публичното му поведение. Те го приобщават към идеалите на формиращата се национална общност за църковна и политическа независимост. Придобива увереност да отстоява и се бори за обособяването и отделянето си като самостоятелен народ в контактите с органите на Османската империя, Цариградската патриаршия и другите балкански народи.

Ако за светската образованост на българина, определяща е ролята на училището, то за публичното му възпитание и формиране на

неговите демократични убеждения, водеща е мисията на читалището съвместно с доброволните сдружения и църквата. Те, със специфичните си форми на културна дейност изграждат публично обществено мнение, а чрез него нагласи и мотиви, утвърждаващи демократизма като убеждение при общуването между различните възрастови и социални групи във възрожденското гражданско общество.

За възрожденското обществено мнение

Общественото мнение е форма на регулиране на отношенията между хората, която има характер на самоуправителна дейност. Тя се осъществява в устна форма от името на една общност или институция по отношение на живеещите в нея хора, от които се изисква да самонаправяват своите действия и поведение. Разглеждано като самоуправителен процес, общественото мнение включва три групи дейности: поставянето на цел, изпълнението ѝ и контрола над нейното осъществяване. Тези три дейности са неразривно свързани, а не са обособени, както е в модерния управленски процес. Субектите на този процес – общността, която го направлява със средствата на внушението и хората живеещи в нея, се намират в различни позиции.

В традиционното българско общество например, общественото мнение се осъществява в съгласие с принципа «Глас божи – глас народен». «Гласът божи» това са обичаите, които съхраняват в устна форма опита на миналите поколения. Те са авторитета, на който се подчиняват всички и поставят целите на тяхното поведение. Изпълнението и санкциите за неизпълнението им е основна мисия на общественото мнение. Или в условията на традиционното ни общество, общественото мнение изпълнява своята мисия чрез внушенията по прилагането на изискванията на обичаите. Опитът, който носят обичаите, без да бъде подлаган на съмнение, се приема на доверие от стари и млади. Той е авторитетът, на който те доброволно се подчиняват. Поставя ги в йерархична зависимост и отношения, т.е. помладите и неопитните се вслушват в съветите на по-възрастните, а те от своя страна решават проблемите на съвместния живот според изискванията на обичаите. Общественото мнение подтиква със средствата на внушението всеки член на традиционната общност да

прояви самоинициатива и приложи изискванията на обичая, изразяващ интересите на тези, с които живее. Освен това, то и санкционира постъпките му. С други думи общественото мнение от името на общността внушава дължимо поведение, т.е. всеки член на една общност е длъжен да допринесе за благополучието на всички останали, а те от своя страна да отговарят със същото. От тази позиция е обяснимо, защо пред българина не е стоял въпросът за самоосъзнаване и отделяне от общността. Въпросът за лично превъзходство и славолюбие не е смущавал душевния му мир, за да се противопоставя на общественото мнение [13].

През Възраждането общественото мнение изразява интересите и волята на българите, осъществяващи своето битие в различни местни общности и съдружия. То се ръководи и направлява от читалищата и православните храмове.

Читалището реализира своята културно-възпитателна дейност с любознателните си читатели от населеното място. Принципът на формиране на общественото мнение е гласът на тези, които посещават читалнята, участват в дискусии и в обмяна на мнения. В този смисъл «Глас народен – глас божи» е водещото начало. Достигането до мнение, което да се възприема като «глас народен» изисква равнопоставеност между участниците на обсъждания проблем. Читалището в град Казанлък е открило и правилото за постигане на единомислие между тях, а то е: «В съгласието е щастието».

Използваните средства за внушение от читалищата променят съотношението между структурните компоненти на общественото мнение като самоуправителен процес. Тъй като «гласът народен» са хората т.е. народа, то той естествено поставя целите на самоуправителния процес, а така също чрез самоинициатива осъществява изпълнението им и контрола над тях. Тези три дейности се реализират в неразривно единство от народа.

В съдруженията, които създава, българинът е с претенцията да участва пряко, в условията на равнопоставеност, при разискванията по възлнуващите го локални и общонационални проблеми, за формиране на общите цели за действие. В резултат на съпоставянето на различни

виждания се формира мнение, което е авторитетно с оценъчната си мисия в общуването. Условие за участието на българина в изразяването на общественото мнение, първо, е свободата на словото, т. е. възможността в публичния живот на локалните общности свободно да изрази виждането си по проблемите на съвместния живот в тях. Уставите на доброволните сдружения предоставят тази свобода. Второ, това е информираността, а българинът я получава от училището и читалището. Само добре информирана личност може да изкаже компетентно мнение по проблемите, които го вълнуват. Трето, това е равнопоставеността между участниците в изразяване на мнение независимо от тяхната възраст и социален статус. Така въз основа на интересите си, осъзнати като общи, чрез свободни разисквания и добра осведоменост за нещата, българите по демократичен път през Възраждането формират общите си мнения. Те са авторитетът, който подчинява действията им или оценява поведението на субектите, които го изпълняват. С други думи, обзримо народно дело е още, както изпълнението на формулираните общи цели, така и контролът по отношение на тези, които ги изпълняват.

За поддържането на моралните устои на възрожденското общество със свои приноси е и българската православна църква. Тя също формира общественото мнение с нейния принцип «Глас божи – глас народен». «Гласът божи» е Божието слово, Божиите заповеди. То е словото на библейските текстове, на мъдреците евангелисти, на първоучителите ни Светите Кирил и Методий. Тези слова са универсални за нас българите като християни и се внушават по време на храмовите служби. Православният «глас божи» съществено се различава от гласа на народните ни традиции и на свързаните с тях начин на мислене и поведение. Традициите поставят знак на тъждество между интересите на отделната личност и тези на локалните общности, в които тя живее и по този начин се обезличава нейната индивидуалност.

Гласът божи на Православието издига човешката душа и я признава за висша ценност. Това отношение към нея съвпада с формирация се през Възраждането начин на мислене и поведение,

изискващ да се зачита индивидуалността и достойнството на личността в общуването. Православната вяра провъзгласява християните за чеда на Бога и ги равнопоставя в «царството Божие» пред словото божие. Признава правото им да бъдат богоподобни, по свое убеждение и съвест да се стремят към тази цел при прилагането на изискванията му в техния индивидуален живот. Равенството пред божие слово и свобода по своя съвест да го прилагат, съдействат за индивидуализиране на тяхното поведение и начин на живот като християни. След като, са равнопоставени пред божие слово и всеки го прилага по свое убеждение те са братя. Братолюбие то ги призовава също по собствено убеждение взаимно да се подпомагат, като поддържат единството на християнската общност. Мотивираното поведение на всеки християнин в съответствие с добродетелите за равенство, свобода по съвест и братолюбие то предопределят автономността на действията им в нея. Този ефект от прилагането на християнските добродетели дава основание да се твърди, че православната вяра не само преодолява традиционните светогледни позиции на българина, но и съдейства за осъзнаване модерните начала на демократизма в общуването между новите социални групи през Възраждането [8].

В заключение може да се обобщи, че през Възраждането чрез дейността на читалищата и православната църква си дават среща два подхода за формиране на общественото мнение, които не си противоречат, независимо от това, че се ползват от различни средства за внушаване на своите ценности. Единият това е на читалищата, на който внушенията имат за основание мненията на сега живеещите в местните общности българи и постига съгласие между тях с прилагането на правилото «В съгласието е щастието». И така той държи във вниманието си не само техните настоящи интереси, но и тези на техните деца, т. е. на утрешния им ден. Другият е на Православната църква – тя внушава обществено мнение, във вниманието на което е божие слово – универсалните канонични норми, идващи от Библията и нашите първоучители – Методий, Кирил, Климент, Наум и др. Спазването на изискванията им за мотивиране на човешкото поведение води до неговото индивидуализиране, защото всеки по своя съвест и

убеждение прилага божите слова в междуличностното общуване.

Ролята на читалищата и православните храмове за формирането на общественото мнение

Общественото мнение през Възраждането, осъществява своята мисия чрез дейността на читалищата и православните храмове, и специфичните средства, които те използват за внушаване при формиране на техните убеждения и поведение. Първите читалища са създадени в Свищов, Шумен и Лом. Развитието им, като просветно-културни огнища за предоставяне на знания и художествена култура се превръща в тяхна основополагаща мисия. За нормалното ѝ осъществяване, първите български читалища се заемат със събирането на учебна, научна и художествена литература, на вестници и списания, с оглед създаването на книжни фондове. Цялата тази дейност, от изнамирането на необходимата книжнина до създаването на библиотечните фондове и оборудването на подходящи помещения за библиотеки и читални, е дело на спомоществователната инициатива на занаятчии, търговци и просветни дейци. Те получават подкрепата също така на замогнали се българи, които живеят в Русия, Румъния, Сърбия, Австрия и други държави.

Книжните фондове, които създават библиотеките към първите читалища са били в помощ, първо, на училищата за подготовката и образованието на учениците. Второ, знанията, които те съдържат са търсени и от възрастните за тяхното допълнително образование, с оглед потребностите на занаята, който упражняват. Трето, вестниците и списанията са необходими в процеса на публичното общуване за формиране на мнение и лична позиция по различни местни и общобългарски проблеми. Благодарение на просветната мисия на читалищата, българинът става реален участник в публичния живот и чрез него, във формирането на общественото мнение.

Читалнята става желано от българина място и притегателен център за обмяна на мнения по прочетеното и на житейски впечатления от случващото се в населеното място и по българските земи. В неделни дни, тя се превръща в публичен форум, на който се изнасят беседи. Свободно се обменят мнения по въпросите, които се повдигат и се

търсят отговори. Така доброволно посетените сбирки се превръщат в школа за толерантност в общуването, за придобиване на умения да се изслушва мнението не само на оратора, който е авторитет, с което се съобразяват всички в населеното място, а и с всеки участник във форума. Явно тези сбирки са визирани в устава на свищовското читалище от 1869 г., когато в чл. 13 е записано: «Лични препирни, непристойно викане, песни и всякъй видъ безчиния в читалищъ съ забранены» [16, с. 100].

Формирането на общественото мнение през Възраждането е процес, който включва придобиване на знания за случващото се в ежедневието на българските земи, в Османската империя и извън нея. Внушенията от книгите и вестниците, които любознателният българин чете, му дава компетентност. Те са основа за обмяна на мнения, от които израстват общи позиции. Не случайно, казанлъшкото читалище издига за свой ръководен принцип «В съгласието е щастието». Не изискването на обичая, на който всички се подчиняват, без да го обсъждат, а изказаните мнения се превръщат в публично решение, когато то срещне всеобщо одобрение. За неговото осмисляне, като убеждение не малка е ролята на беседата, театралното представление и празника.

С функциите на място за беседи се изявява и шуменското читалище. В него, се разискват различни проблеми от живота на шуменци, включително по църковните и политическите борби. Това е една от причините срещу читалището да се надигне гръцкият митрополит Венеамин и консервативните чорбаджии. В резултат на тяхната намеса през 1859 г. читалището преустановява дейността си «като опасно гнездо на новаторство и бунт» [12, с. 15]. Под давлением на същите консервативни сили, през 1864 г. е бил принуден да напусне града и Добри Войников. През 1874 г., под влияние на Панайот Волов читалището се превръща в «своеобразен легален якобински клуб». Тук шуменската младеж се приобщава към освободителните идеали, които вълнуват българския народ [6]. За значимостта на възрожденските читалища, в качеството им на открит демократичен форум за сказки и беседи, с просветен и нравоучителен характер, е показателен и първият

устав на ловешкото читалище. В него е записано, че то е обявено за «културно-просветно средище и център за разискване на всички въпроси, които вълнуват гражданите». Членовете му, обикновено се събират в неделя след черковната служба, за да слушат сказки на местни учители или да разискват различни проблеми [6].

Мисията на читалищата, чрез беседи и разисквания не само да просвещават, но да формират още публично мнение и позиции, които с авторитета си мотивират поведението на гражданството е повлияло на учредяването на женските и ученически сдружения. Културно-просветната си работа те свързват също със създаването на библиотеки и читални [2].

Достъпът на българката до книгата, вестника и списанието, участието в беседи, съдействат за нейното откъсване от традиционния начин на мислене и за приобщаването ѝ към нов, модерен стил на поведение. Благодарение на самообразованието си, тя придобива умения да изразява собствено мнение, да избира начина си на поведение и обличане, които се утвърждават не от традициите, а от формираното в дружеството или читалището обществено мнение.

Тъй като, ученическите дружества се създават със съдействие на читалищата, то в техните устави, също се застъпват цели от просветно-възпитателен характер. Ето защо, те откриват библиотеки или ползват тези на читалищата. Прочетеното в книгите, провеждането на беседи подпомага усвояването на преподаваните в училището знания и съдейства за придобиването на нови. Възприетите просветни форми дават не само знания, но учат децата в общуването помежду си на «споразумявания и дружествен живот», които да постигат чрез диалог, съгласие и братска любов, за да израснат като добри граждани и полезни синове на своите родители и родината си [7].

За утвърждаването на общобългарската нравствена ценност или идеал в гражданска позиция на българина голяма е била ролята на театралните постановки, организирани от читалищата. Внушенията, които идват от действията и поведението на героите на сцената, дават възможност на българина да се стреми към красотата и доброта в човешките отношения. Като следва техните «живи примери, според

свищовца Димитър Шишманов, ще се упути към доброто». Той е бил убеден, че театърът е необходим като училище, особено за възрастните, «защото въ моралното образование, човекъ не може само чрезъ училищата да си приспособи онуй съвършенство, което може да се приспособи чрезъ театрите» [4, с. 228].

Възрожденските читалища разгръщат театрална самодейност сред своите членове. Началото на театралната дейност се поставя от шуменци. За успеха на шуменското читалище допринеся драматургичният талант на Добри Войников, който написва първата драма «Стоян войвода», а по-късно «Криворазбраната цивилизация», «Райна княгиня», «Покръстването на Преславския двор», «По неволя доктор» и други. Изявява се със своя талант и Васил Друмев. Истинско негово постижение е драмата «Иванко убиецът на Асеня» [2].

В произведенията на първите български драматурзи се поставят в художествена форма социални и патриотични мотиви, които вълнуват възрожденските българи. Ето защо, те се посрещат с интерес и в други български градове, които ги поставят на читалищните си сцени.

Патриотичните мотиви, които се съдържат в драматургичните произведения като «Покръстването на Преславския двор», «Иванко убиецът на Асеня» и др., поставяни на театралните сцени в Шумен, Лом и други градове, обръщат взор към героичното минало с надежда българинът да осмисли по-трезво своето и на народа си настояще и бъдеще. Гражданските въпроси, поставени, например в «Криворазбраната цивилизация», съответстват на духовните вълнения и социални потребности на българите през Възраждането. Пиесите са посрещани с въодушевление от населението, защото чрез тях се внушават социално-нравствени ценности за отношенията в обществото. «За разлика от него, турците и чорбаджиите, свързани с местната османска администрация, са се отнасяли резервирано към много постановки. Явно настроенията, които се създават, че българинът има героично минало и е недостойно да чуждопоклонничи, не се възприема с добро око от силните на деня» [8, с. 121].

Свищовското читалище осъществява още една патриотична мисия – съхраняване на историческото си наследство, чрез създадената

към него музейна експозиция. Чрез музея, с прякото въздействие на веществените доказателства от далечното ни величаво минало се постига образователно и възпитателно въздействие върху съзнанието на свищовеца. Издига се неговото гражданско самочувствие [4].

Театралните постановки на читалищата и свищовският читалищен музей обвързват общественото мнение на възрожденските българи с опита и героичните традиции на миналите поколения и така, ги подпомагат по-трезво да осмислят настоящето и бъдещето си.

Част от духовното възраждането на народа ни са и организираните от читалищата общобългарски празници. Те са важен инструмент на общественото мнение, защото с тематичната си насоченост внушават нравствени идеали и родолюбие. «Първият новосъздаден празник се свързва с честване деня на славянските първоучители Светите Кирил и Методий, не само като църковен, но и като светски. Той е израз на стремежа на българите да се съхранят като народ и чрез знанието и просветата, да работят за своя просперитет» [2, с. 884].

Читалището, сдруженията на жените и учениците с културно-просветната си дейност, самостоятелно или съвместно, чрез внушенията, които идват с прочита на художествена литература, от беседи, театрални постановки, общи празнични изяви, формират обществено мнение, което утвърждава новобългарската гражданска нравственост и патриотични идеали. Те мотивират българина, да зачита мнението и достойнството на другите в публичните си отношения и по свое убеждение да участва в живота на локалните сдружения и формиращата се национална общност.

Православната църква също дава своя принос за формиране на нравствени убеждения на българина при общуването му в новите форми на колективност като семейството, еснафското сдружение, патриархалната и локалната общност. Църквата чрез празничния си календар и свързаните с него религиозни обреди участва във формирането на общественото мнение. Внушенията, които идват от каноничните норми на поведение, утвърждават достойнството на българина. Църквата укрепва жизнеспособността на семейните

отношения чрез обреди като венчавки, кръщение и др. Явява се регулатор на връзките между християните при важни моменти от стопанския им живот. Редица християнски светци са покровители на професионалните им сдружения и в тяхна чест се организират празненства. Свещеници присъстват на откриване и освещаване на дюкяни и работилници. Храмовите празници на някои църкви прерастват в общоградски и се отбелязват с тържества от цялото местно население.

Еснафските, училищните и общоградските празници са сполучлива форма за общуване между различни социални групи от българското общество, чрез която се установяват отношения на толерантност и родолюбие. Те са израз на стремежа на българина за самостоятелен публичен и културен живот. Читалището, сдруженията на жените и учениците, с подкрепата на църковните общини, създават равни възможности за достъп до книгите, вестниците, до беседите и театралните постановки както на учениците от училищата, така и на по-горните възрастови групи. Така постиженията на науката и на изкуството стават достояние и на бедния и на заможния, т.е. демократизират достъпа до плодовете на културата за всеки българин. Техните културно-просветни инициативи заедно с проповедническата мисия на църквата допринасят за създаване на публично мнение, което внушава взаимното уважение в общуването между социални групи и подкрепата им при решаване на местни и общобългарски проблеми.

Особено важно е да се отбележи, че внушенията на общественото мнение променят психичния облик на българина. Ако в условията на традиционното общество пред него не е стоял въпросът за самоосъзнаване и отделяне от задругарската общност, то през Възраждането психологичният облик на българите се променя.

Формира се нов тип личност, която най-добре се представлява от поведението и действията на занаятчиите и дребните търговци. Своите стопански интереси те преследват в собствените си работилници или дюкяни. Тук се изявяват техните индивидуални умения на майстори или търговци. За решаването на проблеми, които не са по силите им, доброволно се обединяват в еснафски сдружения. Услугите, които получават от тях, ги убеждават да работят отговорно за постигане и на

общии цели, т. е. работейки за себе си, те работят и за успеха на колективната общност и то по мярата на своята съвест и убеждение.

По подобен на занаятчиите начин, се изявява всеки българин и в рамките на местната общност. В семейството се грижи за бита на членовете му и отглеждането на децата. Те дават самочувствие и смисъл на неговия живот. Извън семейството се включва и подпомага по свое убеждение, дейността на настоятелства и сдружения, които ръководят институциите, образователни неговите деца и възпитавателни не само тях, но и самия него да бъде добронравен.

Влиянието на общественото мнение върху поведението на социалните групи през Възраждането

Културно-просветната и възпитателната дейност на читалищата и православните храмове с внушенията, идващи от формите и средствата, с които общуват и влияят на съзнанието на мало и голямо дават своя принос за формирането на нов тип личности. Българинът се откроява със своята индивидуалност, стреми се към знания, не само за придобиване на необходимите му умения за труд, но за изработване на светогледна позиция, която му позволява да вижда процеси и явления много по далеч от родното му място. За първи път през Възраждането, казва Иван Хаджийски, «калоферци и котленци престанаха да разбират под думата «отечество» само своето собствено село. За първи път през Възраждането, думата «държава» престана да значи за отделния земеделец само неговото собствено имение» [14, с. 169]. По този начин, в съзнанието на всеки българин се очертава не само принадлежността към неговата семейна и селищна среда, но и към българската национална общност. «Благодарение на своята просветеност и самосъзнание за българска принадлежност, той взема активно участие в обществения живот и придобива самочувствие на творец на собствената си и националната ни съдба» [14, с. 167].

В зависимост от отношението на българите към формиращата се национална общност и до колко тя присъстват в техния живот, те могат да бъдат обособени в няколко социални групи със специфичните си особености. Българи, а това са обикновено чорбаджиите, заемащи административни длъжности по места и имащи връзки с

представителите на официалната османска власт, се превръщат в проводници на нейната политика. Благодарение на тези контакти те са благодетелствани и замогват.

Част от търговците, чрез контактите си с турци и гърци също успяват да се замогнат. Те се ползват от покровителството им по пазарите на Балканския полуостров. Ето защо, не винаги застават открито против органите на османската власт и Цариградската патриаршия.

Дребните търговци и занаятчии, както и представителите на други професии, които не са обвързани с османската власт или Цариградската патриаршия са доминираща социална група във възрожденското общество. Своят стопански и личен просперитет мнозинството от тях дължат на собствеността, която придобиват благодарение на уменията и способностите си. Те са били винаги с колебливи позиции при решаването на общобългарските въпроси.

Не малка част към малоимотните и безимотните социални групи, особено в селата, за да обезпечат средства за своето съществуване отиват в градовете и стават чираци или създават сдружения за сезонна стопанска дейност в други населени места и чужбина. Те са най-недоволни от Османската империя и Цариградската патриаршия и болшинството от тях изразяват готовност за участие в борбите срещу империята.

На разнородните по статусни позиции българи, съответстват не само различия във вижданията им как да се решават на локално ниво проблемите от социално-културно и религиозно естество, а и в общонационален мащаб, които са свързани с политическото ни обособяване като народ. Именно тяхната диференциация от политико-идейни позиции дава основание за делението им на «стари» (чорбаджии, търговци) и «млади» (дребни и средни собственици). Споровете между тях са за избора на пътя и средствата, чрез които ще се постигне, първо, освобождението на българския народ, и второ, устройството на държавата след възстановяването ѝ.

Дебатът се води от позициите на нетолерантни отношения между спорещите. До съгласие за единодействие, според Стефан

Стамболов, е невъзможно да се стигне, защото «младите» са богати с безпределната си любов към отечеството, те «никога няма да изменят на свободата, винаги ще бъдат поборници за истинското равенство и братство на народа си» [10, с. 48]. За разлика от тях, «старите» винаги са гледали «да се възвисят, да се обогатят» [10, с. 48], т.е. техните действия не са водели до укрепване позициите на народните интереси, защото са ги пречупвали през своите частни.

Взаимоотношенията между «младите» и «старите» ни подпомагат да характеризираме техния психологически облик от позициите на формиращата се национална общност. «Старите» представят типа на онези личности, които работят за себе си. В името на своя личен и стопански просперитет «да се възвисят, да се обогатят» те се сдружават с представителите на османската власт. Своето бъдеще и това на българския народ виждат и работят да бъде в автономна на Империята общност. «Младите» поставят на заден план личните си интереси, защото са прегърнали националните идеали за политическото освобождение на българския народ и създаването на независима българска държава. Те по съвест и убеждение са «поборници за истинското равенство и братство на народа си». Най-добре тази мотивация на поведение е въплътена в живота и дейността на Васил Левски и Христо Ботев.

Особено силно е откровението, мотивиращо В. Левски, изразено с думите: «Ако спечеля, печели цял народ, ако изгубя, губя само мене си». Не по-малко впечатляващи са и словата от писмото на Христо Ботев до неговата съпруга, преди да отплава с кораба «Радецки» за българския бряг, през май 1876 г. В него той заявява: «после Отецеството най-много обичам теб».

Доброволното включване на българи в освободителната за нас Руско-турска война от 1877 г. – 1878 г. и създаването в състава на руската армия на Българските опълченски дружини, са в подкрепа на щрихирания психологически облик на «младите».

Представява интерес психологичната характеристика направена от Иван Хаджийски на още един тип личности по време на Априлското въстание – на колебащите се, между грижите за семейния бит

и повика на времето, да се включат във въстанието. Именно тези хора, «противници по дух на османската власт и радатели за самостоятелна българска държава, но трудно отделящи се от своя бит и стопанство е трябвало да бъдат окуражени от харизматичния Г. Бенковски за участие в кървавата борба» [14, с. 169].

Заклучение

Благодарение на училищата, читалищата, доброволните сдружения и православните храмове се формира една нова просветна и социално-политическа култура в основата, на която са демократизма и родолюбието. Те променят не само начина на живот и общуването между българите през Възраждането, но изграждат у тях и национално самосъзнание да участие в политическите борби за освобождение на българските земи от Османското владичество.

Литература

1. *Бойчева В.* Училищните настоятелства през Възраждането // България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 2. София: Българско историческо дружество, 1982. С. 465 – 474.
2. *Българските градове през Възраждането.* Историческо, социологическо и политологическо изследване. Част I. София: Издателство на СУ «Св. Кл. Охридски», 2007. 960 с.
3. *Василева Б.В.* Българските женски организации през Възраждането // Годишник на Софийския университет. Исторически факултет. 1980. Т. 70. С. 263-295.
4. *Ганчев Ст.* Свищов (Принос към историята му). Свищов: Международна фондация «Алеко Константинов», 1996. 426 с.
5. *Грънчаров М.* История на Плевен: Възраждане и Освобождение. Плевен: Регионален исторически музей, 2001. 320 с.
6. *Димов Д.* Приносът на читалище «Добри Войников» в националната ни култура // Сто години народно читалище «Добри Войников» Коларовград 1856 – 1956. Юбилеен сборник /Под ред. на Ст. Станчев, Ив. Маринов, Й. Виденова, Г. Цвятков. София: Издателство на Отечествения фронт, 1958. С. 100 – 120.

7. Жечев Н. «От нас иска и чака помощ Отечеството». Българските ученически дружества през Възраждането. София: Издателство «Д. Убенова». 2014. 196 с.

8. Живков Н. Демократизмът в управлението на българските общини през Възраждането. Свищов: АИ «Ценов», 2008. 174 с.

9. Кольцова В.А. Особенности предметной области исторической психологии // Вестник РУДН. Серия Психология и педагогика. 2008. № 1. С. 6 – 19.

10. Петков Ст. П., Бонева В. Толерантността, тази трудна политическа добродетел. Велико Търново: АСТА, 1992. 202 с.

11. Старовойтов А.Л. Историческая психология. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2010. 110 с.

12. Сто години народно читалище «Добри Войников» Коларовград 1856 – 1956 //Юбилеен сборник. Под ред. на Ст. Станчев, Ив. Маринов, Й. Виденова, Г. Цвятков. София: Издателство на Отечествения фронт, 1958. 294 с.

13. Хаджийски Ив. Бит и душевност на нашия народ // Съчинения в два тома. Т. II. София: Български писател, 1974. 525 с.

14. Хаджийски Ив. Историческите корени в нашите демократически традиции // Моралната карта на България. София: Изд. «Захари Стоянов», 2008. 690 с.

15. Шкуратов В.А. Историческая психология как история психологического знания. // Russian psychological journal. 2015. Vol. 12 (4). С. 31 – 45.

16. Юбилеен сборник на Свищовското читалище 1856-1931. Свищов: Собствено издание, 1931. 300 с.

References

1. Boycheva V. Uchilishtnite nastoyatelstva prez Vazrazhdaneto. // Balgariya 1300. Institutsii i darzhavna traditsiya. T. 2. Sofiya: Balgarsko istorichesko druzhestvo. 1982. Pp. 465 – 474.

2. *Balgarskite gradove prez Vazrazhdaneto. Istorichesko, sotsiologichesko i politologichesko izsledvane. Chast I. Sofiya: Izdatelstvo na SU «Sv. Kl. Ohridski», 2007. 960 p.*

3. *Vasileva B.V. Balgarskite zhenski organizatsii prez Vazrazhdaneto // Godishnik na Sofiyskiya universitet. Istoricheski fakultet. 1980. T. 70. Pp. 263-295.*

4. *Ganchev St. Svishtov (Prinos kam istoriyata mu). Svishtov: Mezhdunarodna fondatsiya «Aleko Konstantinov», 1996. 426 p.*

5. *Grancharov M. Istoriya na Pleven: Vazrazhdane i Osvobozhdenie. Pleven: Regionalen istoricheski muzey, 2001. 320 p.*

6. *Dimov D. Prinosat na chitalishte «Dobri Voynikov» v natsionalnata ni kultura // Sto godini narodno chitalishte «Dobri Voynikov» Kolarovgrad 1856 – 1956. Yubileen sbornik. Pod red. na St. Stanchev, Iv. Marinov, Y. Videnova, G. Tsvyatkov. Sofiya: Izdatelstvo na Otechestveniya front. 1958. Pp. 100 – 120.*

7. *Zhechev N. «Ot nas iska i chaka pomosht Otechestvoto». Balgarskite uchenicheski druzhestva prez Vazrazhdaneto. Sofiya: Izdatelstvo «D. Ubenova». 2014. 196 p.*

8. *Zhivkov N. Demokratizmat v upravlението na balgarskite obshtini prez Vazrazhdaneto, Svishtov: AI «Cenov», 2008. 174 p.*

9. *Kolytsova V.A. Osobennosti predmetnoy oblasti istoricheskoy psihologii // Vestnik RUDN. Seriya Psihologiya i pedagogika. 2008. №1. Pp. 6 – 19.*

10. *Petkov St. P., Boneva V. Tolerantnostta, тази трудна политическа добродетел. Veliko Tarnovo: ASTA, 1992. 202 p.*

11. *Starovoytov A.L. Istoricheskaya psihologiya. Mogilev: MGU im. A. A. Kuleshova. 2010. 110 p.*

12. *Sto godini narodno chitalishte «Dobri Voynikov» Kolarovgrad 1856 – 1956. Yubileen sbornik. Pod red. na St. Stanchev, Iv. Marinov, Y. Videnova, G. Tsvyatkov. Sofiya: Izdatelstvo na Otechestveniya front. 1958. 294 p.*

13. *Hadzhiyski Iv. Bit i dushevnost na nashiya narod // Sachineniya v dva toma. T. II. Sofiya: B"lgarski pisatel, 1974. 525 p.*

14. *Hadzhiyski Iv.* Istoricheskite koreni v nashite demokraticheski traditsii // Moralnata karta na Balgariya. Sofiya, Izd. «Zahari Stoyanov», 2008. 690 p.

15. *Shkuratov V.A.* Istoricheskaya psihologiya kak istoriya psihologicheskogo znaniya. // Russian psychological journal. 2015. Vol. 12 (4). Pp. 31 – 45.

16. Yubileen sbornik na Svishtovskoto chitalishte 1856-1931. Svishtov: Sobstveno izdanie. 1931. 300 p.

— ● —

Сведения об авторпх

Николай Цеков **Живков**, доктор политологии, доцент – эмерит Академии народного хозяйства им.Дмитрия Ценова; Болгария, г. Свищов, ул. Ем. Чакъров № 2; e-mail: nikolanz16@abv.bg

Мариета Николаева **Живкова**, аспирантка кафедры политологии, социологии и культурологии Великотырновского университета имени Святых Кирилла и Мефодия; Болгария г. Велико Тырново, ул. Теодосий Тырновски № 2; e-mail: marietaz1992@abv.bg

— ● —